

A LEVÉLÍRÓ GYÖNGYÖSI ISTVÁN

A költő Gyöngyösi István több évezredes versírási hagyományt magába oldva kiválóan, nagy tehetséggel tudott fiktív verses leveleket írni. Legkivált pedig a szerelmi témakörben kiérlelt versszerzési gyakorlat terepén mozgott otthonosan és invenciózusan.

Személyes ismerőseinek, a Murány várát szerelemből átengedő Széchy Máriának és a várát szerelmesként elfoglaló s erdélyi kézről császári kézre juttató Wesselényi Ferencnek szenvedélyes levélváltása még főleg racionális célzattal születik tollán: tisztázni a találkozás alkalmát és helyét – ahol szerelmi vágyaikat szemtől szembe megvallhatják egymásnak. Hosszas felvezetéssel fokozván az olvasói várakozást, közelít mondandójához, szól a vállalkozás kockázatáról, veszélyeiről. Byblis és Caunus (testvér)szerelmi történetének elmondásával jelzi a szerelmesek elé gördülni szokott akadályokat, s a habozás, a szemérem és a levélíráshoz készülődés gyötrelmeinek előszámlálása után végre nekilát a levélírásnak: kifejti az ismeretlen hölgy iránt a szerelem istenei által felgyújtott szerelmi vágy felébredését.

Ösméretlen szolgáló alázatosságát,
Kész szolgálatjával szíve buzgóságát,
Igaz szerelmének állhatatosságát
Ajánlja, s ezekkel (ha kedveled) magát.

Az ösméretlenség eddig mint rémített,
Ha hozzákezdtem is, mégis megtérített,
Noha erre tüzem régen kényszerített,
De hogy megjelentssem, arra nem vehetett.

Megbocsáss, már tovább nem bírom tüzemet,
Megvallom előtted titkos szerelmemet,
Ki érted annyira elbírta szívemet,
Hogy ha nem szánsz, veszély követi fejemet.

De vad Libyában, tudom, nem születél,
S fene természetet, mint tigris, nem vettél,
Szíved helyett kemény acélt sem neveltél,
Hanem úri ágybúl, szelídséggel lettél.

Nem is gyönyörködöl, tudom, gyötrelmemben,
S mordul sem tekétesz írott levelemben,
Csak azon is, óh, mint vidulok szívemben,
Levelemet vészed ha édes kezedben.

Melyből szívem olyan reménséget vészen,
Hogy ki írásomnak becsületet téssen,
Annál személyem is megvetett nem léssen,
S jövődő dolgom is lesz nála jó részen.

Légyen úgy; és azmint Cupido tégedet
Nékem ígért, hozzám mutasd úgy kedvedet,
Hamarébb vettelek szívemben tégedet,
Hogysem szemlélhettem kegyes személyedet.

Hogysem ösmérnélek, elébb égek érted,
S reám látatlanul szerelmedet mérted,
Azt idegenséggel talám most sem sérted,
Igaz szándékomnak okát ha megérted.

Visel mindkettőnköt egyenlő szerencse,
Özvegyül élsz te is, mint gyászoló gerlice,
Ki-ki sorsomot is hasonlónak értse,
Az két árva szívet az Isten segítse.

Úgy értsd pedig dolgát én indulatomnak:
Minap ereszkedvén kevéssé álomnak,
Hántam állapotját özvegyi voltomnak,
Nagy világossága történék házamnak.

Kétfelé tekéntvén, Cupidót ott látom,
Felvont íja előtt magam félrerántom.
Mondván: ne félj, ezzel életed nem bántom,
Meglöve, s az sebét, ím, most is jajgatom.

Az nyíl azmint szálla sebesen mellyemben,
Azzal együtt mindjárt te tűnél szívemben.
Kénlódván azolta szűbéli sebemben,
Éjjel s nappal nem más, te forgasz elmémben.

Azminthogy ez a seb nem is lett egyébért,
Hanem az murányi özvegy gerlicéért,
Kinek nemkülönben égek szerelméért,
Mint Páris amaz szép Léda leányáért.

Cupido szívemben maga helyheztetett,
Honnét egyebeket mind kirekesztetett,
S azkit eddig veled meg nem ösmértetett,
Kis írásom által, ím, most jelentetett.

Irigylem: szerencsésb levelem magamnál,
Hol én nem lehetek, van ő, asszonyomnál,
Érte távul égek szűbéli lángomnál,
Jaj! ki visel nagyobb tüzet énnálamnál?

Kinek megoltása egyedül rajtad áll,
Te vagy bús fejemnek mind élet, mind halál,
Élek, asszonkámnak ha jó kedve talál,
Vészek, kegyessége ha mellőlem eláll.

Azért az Vénusnak futosó fiára
S annak győzhetetlen tüzére s nyilára,
Az nagy szeretetnek erős hatalmára,
Kénszerítlek Vénusra is ő magára:

Keress elsőben is abban helyet s módot
(Kiért az istenek adják minden jódot),
Hogy beszéljek veled, s értsem én is szódot,
Nyugodjon meg elmém, ki addig hányódott.

Fejtsem meg előtted szívemnek titkait,
S értsed hűségemnek igaz szándékait,
Megvallom elmémnek elcélzott dolgait,
Melyeknek egyedül te nyithatd útjait.

Valahol rendeled ennek módját s helyét,
Semmi akadálnak nem nézem veszélyét,
Ott jelen találád ez szolgád személyét,
Töltse jóval Isten szívemnek reményét.

(Márssal társolkodó Murányi Vénus, II. 69–88.)

Az ovidiusi heroidák törekenységén, finom érzékiségén kiművelődött szerelmes nő válaszát idézzük a „Tatárországban” raboskodó Kemény János erdélyi fejedelem és érte epekedő jegyese, Lónyay Anna levélváltásából:

Mint hervadt tulipán gyöngyét harmatoknak,
A szomjúhozott föld árját záporoknak,
Vizét epedt szarvas híves forrásoknak,
Éh rárók idejét szokott prédájoknak:

Úgy vártam, s annál is nagyobb buzgósággal
Írásodat, s vettem alázatossággal.
Értem rabságodnak dolgát valósággal,
Melyen vagyon szívem nagy szomorúsággal.

Kétszer esett földre leveled kezemből,
Amikor olvastam, kin gondom öregbül,
Fohászkodom, s gördül könyvem is szememből,
Hogy elesem túled, jövendőlvén ebből.

Volt már kebelemben, onnét is kihulla,
Fúj vala sebes szél, az után indula,
Az egek között jár, kin elmém búsula,
De mint játszó madár, megint megfordula.

Utána futosván kétszer megkerüle,
Harmad fordulásban ölemben röpüle,
Honnét eloszlott volt, megint oda gyüle,
Melynek állapotján a szívem elhüle.

De akár mint értsem, ez ugyan csak hívság,
Bizonyosb, mint ezer remény, egy valóság,
Nő reménnyel, nem fogy, a nyughatatlanság,
Ha csalatik, annál több a nyomorúság.

Mindazáltal könnyebb, ha ember remélhet,
A keseredett szű mással nem is élhet,
Addig teng nyavalyás, míg várt jókat vélhet,
Ha a remény elfogy, a kedv sem épülhet.

Az éltet engem is, tőled elmaradván,
A tatár törében véletlen akadván;
De csak Isten tudja, ha hazaszakadván
Élhetek-e, többször teveled vigadván.

Értvén rabságodnak azonban miségét,
Úgy érzem sorsodat, mint magam ínségét,
Írod: mértékeljem szívem epedtségét;
Meglészen, ha látom rabságodnak végét.

Biztatsz, hogy félelmim már távul járjonak,
Oszoljon az homály, fények virradjonak,
Rab vagy: ne rettegyek, hogy már elfogjonak,
Elmentél: nem mégy el, sőt hazavárjonak.

Nem féltlek rabságtúl, hanem rabságodban,
Elmentél, úgy vagyon: de enyves utodban
Odaragadt lábod, nincs szabadságodban,
Hogy megjöjj; mi haszna, ha várlak azonban.

Engemet reméltetsz, magad vagy kétségben,
Nékem hajnalt hirdetsz, ülsz magad éjfélnben.
Írod, egészséged tűrhető épségben,
De mint lehessen az a rabi ínségben?

A fejedelemség akarkié legyen,
Nem irigylem dolgát, akire az megyen,
Téged a fogságból csak Isten kivegyen,
Sok várásom után én előmben tegyen.

Mind elfelejthetni szenvedett károdat;
Pedig hogy az Isten megtartott magadat,
Csak felhozza megént szabad világotat,
Többet ad, s megtölti ürült tárházadat.

A gyűrő értelme ha valóság lenne,
Hogy szakadt örömünk még együvé menne,
Régi reményünkben kívánt véget tenne,
Méltó, hogy örökös tiszteletet venne.

Ariadna s Thisbe keserves orcája,
Melyet visel azon gyűrő karikája,
Méltán lehet árva Annádnak példája,
Kinek nálad nélkül nincsen víg órája.

Szép példákat számlálsz, biztatsz amelyekkel,
Gyenge rózsát nemző hegyes tövisekkel,
Pálmafaágakat nevelő terhekkkel,
Adja Isten, teljen reményünk ezekkel.

Nincsen semmi szünet az imádkozásban,
S eget ostromló szíves ohajtásban,
Vagy az egyébféle szorgalmaskodásban,
Mely eszköz lehetne a szabadulásban.

Amely vadnak sebét Dictamnus gyógyítja,
Maga orvoslását az elébb tágítja,
Hogysem gondját elmém rólad elfordítja,
Fejedet az Isten míg nem szabadítja.

Úgy elveszett kölykét tigris nem sürgeti,
Mint annak eszközit én gondom kergeti,
Éjjel sem nyughatik, csak azt emlegeti,
Annak útja gyepét szegi s feszegeti.

Legyen mindenemnek harácsoló vására,
Ócsó böcsre keljen a szép Meggyes vára,
Csak kiváltásodnak készülhessen ára,
Hidd el, nem szomorít mindezeknek kára.

Készb vagyok éretted mindenemet adnom,
Egy köz condorában rongyosan maradnom,
Mint tégedet nehéz fogságodban hadnom,
S azzal örökképpen túled elszakadnom.

Vagyok én is addig, amíg te, fogságban
Hogy ne serénkedném a szabadulásban?
Együtt sínlem veled a tömlöcs házban,
Ha nem egyébképpen, szübeli rabságban.

Ha lábamon nincsen, vagyon vas szívémen,
Erős békó csörög láncolt örömemen,
Amennyi ínséget tudok Keményemen,
Annyi bút s nyavalyát higgy lenni fejemen.

Az egy kulccsal nyílik vasad lakatjával,
Egy ajtón szabadul fejed fogságával,
Egy időben múlik szíved bánatjával,
Annak egy hajnalban virrad is napjával,

Feljövő sugárit melynek ha nézhetem,
A napot köszöntő pacsirtát követem,
Üdvözleni kedves személyed sietem,
Mindezekről hitem csak az Úrban vetem.

Bővebben üzentem szóval Boros Páltúl,
Ez levelem vivő hiteles szolgálmtúl,
Kívánom ezekkel a szent Jehovátúl,
Fogjuk egymás kezét kevés napokon túl.
(Porábúl megéledett Főnix, II/V/7–33.)

A verses levél a rabságban szenvedő szerelmes társ érdekében az egész univerzumot megidézi, ezúttal nem a pogány istennőktől, hanem a keresztény Istentől várván kedvese kiszabadítását a barbár fogságból; hatalmas fájdalmát a természeti élőlények s a mitológiai alakok szenvedéseivel fejezi ki. Minden vagyonát feláldozná, ha azzal elősegíthetné szabadulását, és saját helyzetét is ugyanolyan rabságnak érzi, mint szerelme fizikai rabsága, ám az övé „szübeli”, azaz lelki rabság. A régi magyar irodalom jeles pillanata jött el: a nő egyenlő rangra emelkedett férfi szerelmesével: szerelmét vállaltan, nyíltan, radikálisan tette közzé – amit a kor nyilvánossága még nem fogadott el.

A képekben bővelkedő, remek retorikai és pszichológiai építkezésű két költői levél a Gyöngyösi-poézis bravúrdarabja.

Ha ilyen minőségű artistikus szövegeket nem találunk a költő misszilis, azaz elküldött levelei között, az nem csupán az eltérő

műfajjal magyarázható, hanem azzal is, hogy az előbbi típusú írásműből nem túlságosan sok maradt fenn Gyöngyösi közel fél évszázadnyi levéltermésében, néha éveken keresztül hiányoznak levelei. A Wesselényi-mozgalom idején valószínűleg szándékosan semmisítették meg az iratokat, nehogy bűnjelekként, bizonyítékokként a nyomozók kezébe kerüljenek. Ebből az időszakból Gyöngyösinek a nádorhoz intézett egyetlen levelét sem ismerjük. A Wesselényi-levéltár maga is jelentős pusztuláson/pusztításon ment keresztül, ott sem maradt fenn egyetlen tőle származó vagy neki írt levél sem. Neve is csak kétszer fordul elő a nádor leveleiben, egyszer, amikor lopott teheneket akart megszerezni Gyöngyösi számára,¹ s másszor, amikor komornyikjában bízva rátestálta az egyik csapatrész hadi fizetségének, zsoldjának eljuttatását a katonákhoz. Másrészt pedig, most már bizonyosan tudjuk: hiába tartozott a költő Wesselényi legbizalmasabb emberei közé, társadalmi rangja, a főrendek közötti csekély megbecsültsége miatt nem is volt beavatva a mozgalom titkos menetébe, eseményeibe. Tanúvallomásából egyértelműen kiderül, hogy kihallgatói a lényegre érintő kérdéseket neki föl sem tették. Egyszerű betűvetőként, „deák”-ként kezelték, s csak a nádorné lengyelországi kapcsolatai iránt érdeklődtek, mert az egyszer őt küldte ottani birtokai jogi ügyekben tárgyalni, bár lehetett titkos megbízatása is. Akkor sem esett baja, amikor az összeesküvésnek már minden alapvető iratát ismerték, miután a mozgalom vezetői (Nádasdy Ferenc, Zrínyi Péter, I. Rákóczi Ferenc, Wesselényi embere, Bory Mihály) már mind elárulták egymást és magát az akciót is. Nem is beszélve Wesselényi feleségéről, Széchy Máriáról, aki két alkalommal is átadta a mozgalom legfontosabb iratait a császár képviselőjének, Rottal Jánosnak. Először férje halála után, 1668-ban csak másolatban, ám 1670-ben, amikor a perek lefolytatásához az eredeti példányokra (szövetséglevelek, misszilisek, egyéb iratok) is szükség lett, azokat úgyszintén a császár jogászainak rendelkezésére bocsátotta, részint a maga mentése miatt is. Gyöngyösit terhelő levelek, úgy látszik, ekkor sem kerültek elő. Ám mivel közel volt a tűzhöz, lehet, hogy annak fénye a költőre is rávetült: kihallgatásra Bécsbe szólított úrnőjét neki kellett elkísérnie, s Széchy Mária szabadulásáig neki kellett mindenféle ügyeit, valószínűleg főként jogi védelmét intéznie.

¹ JANKOVICS József–SZÖRÉNYI László, *Gyöngyösi István vallomása a Wesselényi-perben*, Irodalomtörténeti Közlemények, 120(2016), 80.

Gyöngyösi István összes jelenleg elérhető – már megjelent vagy még kiadatlan – misszilis levelének és iratainak, a tőle származó vagy rá vonatkozó egyéb dokumentumoknak az összegyűjtése és sajtó alá rendezése akkor is jelentős életművet mutatott volna fel, ha nem járt volna azzal a váratlan hozadékkal, hogy ezen szövegek egy teljesen új Gyöngyösi-portrét állítanak közszemlére. Lerombolnak egy évszázadok során felépített, látszólag nagyon gazdag életrajzot: apával-anyával, radvanci–ungvári szülőházzal, eperjesi alsóbb és sárospataki felsőbb fokú protestáns iskolával, két feleséggel, tizenkét gyerekkel s jó anyagi háttérrel rendelkező, jogászi-ügyvédi gyakorlatot folytató, sikeres költő biográfiája kerekedett ki az irodalomtörténészek és a családtörténészek közös munkája eredményeképpen a 20. század első harmadára. Kezdődött még a 18. század végén Dugonics Andrással, aki (számtalan tudatos és tudattalan szövegromlással/rontással, valójában meghamisítva) kiadta Gyöngyösi verses életművét, s elé egy rövid életrajzot is felvázolt a gömöri megyegyűlések jegyzőkönyvei alapján. Ebben legalább két azonos nevű ügyvéd adatait összekeverte – valójában nem is ő, hanem egyfelől a gömöri származású Tótváradjai Kornis József, császári titoknok, a hétszemélyes tábla egyik tagja, akit Dugonics felkért, hogy a jegyzőkönyvekből gyűjtse ki a Gyöngyösi István nevű egyénre vonatkozó adatokat, és serkentse odavaló ismerőseit a Gyöngyösi-kutatásra; másrészt pedig Szatmári Király István császári tanácsos, Gömör vármegye főispánja, aki 1795 májusában összegyűjtette a vármegyéjét illető jegyzőkönyvekből a Gyöngyösi Istvánra vonatkozó iratokat, s egy csomóba köttetve eljuttatta őket Dugonics kezébe. A Dugonics-féle életrajzban tehát két (vagy három?) Gyöngyösi István adatai keveredtek.² Folytatódott mindez a családi leszármazás és a szellemi örökség kisajátítása (következéseiben annak meghamisítása) érdekében szorgoskodó adatgyűjtő Gyöngyösi Lászlóval, aki az eperjesi–radvanci–ungi Horvát Gyöngyösi vagy Gyöngyösi Horvát család (most már bizonyosan tudjuk) szép számú adatát applikálta a gömöri költőre. A magyar családtörténet-írás legkiválóbbja, a genealógiai lexikont szerkesztő-összeállító Nagy Iván kijavította ugyan elődeinek számos hibáját, Gyöngyösi László azonban éppen az ő

² *Gyöngyösi Istvánnak Költeményes Maradványai. Mellyeket egybe-szedett, és a leg-régibb nyomtatványok és Kéz-írásk szerént ki-mentett* DUGONICS András, Királyi Oktató. Első darab. Posonyban és Pesten, Fűskuti Landerer Mihály költségével és böttüivel. 1796.

adataira támaszkodva származtatta át a költő életrajzába az ungi Gyöngyösi Istvánra és családjára vonatkozó szövegek garmadáját, mintegy elárasztván azt az áladatokkal. A Gyöngyösi-monográfiát író és sok dokumentumot közlő Badics Ferenc szintén alaposan utánajárt az életrajz eseményeinek, s az újonnan fölfedezett levelek és egyéb iratok révén korrigálta elődei tévedéseit-torzításait, ám minden félreértést, a téves értelmezés magvait ő sem tudta kiirtani. A gömöri alispán költő és az Ung megyei, radvanci származású fiskális Gyöngyösi István életadatai tragikomikusan, de számunkra inkább tragikusan összekeveredtek.

Történt ugyanis, hogy a 17. század második felének Felső-Magyarországon legalább három-négy Gyöngyösi István élt és működött egyidejűleg, s mindegyiküknek volt valami köze a jogászai természetű munkához, részt vettek a megyei adminisztrációban Heves, Gömör és Ung vármegyékben. S kettő közülük: a hevesi és a gömöri, azonos években a füleki vár katonái között is felbukkant, egyikük seregbírói tisztségben. Mint a fentiekből kiderül, adataik összekeveredésében mind saját jelenkoruk, mind az utókor jelentős szerepet játszott.

Tusor Péter történész-filológus alapos szövegértelmező tevékenységének, paleográfiai jártasságának s a jó kutatót méltán megillető szerencsésének köszönhetően kötetünk immár – több-kevesebb bizonyossággal – a költő Gyöngyösi István missziliseit és egyéb iratait tartalmazza. Az ő érdeme, hogy a jeles kutatók nevével fémjelzett, napjainkig kanonizált Gyöngyösi-életrajzot dekonstruálva újraépíthetjük, valójában felépíthetjük a költő mai tudásunk szerinti biográfiáját. Eszerint nem Radváncon született, szüleit nem ismerjük, nem Sárospatakon járt felsőbb iskolába, hanem Nagyszombatban végzett egyetemet, ahol egy osztályban tanult Esterházy Pállal, s nem kollégiumban lakott – ezért nem találkoztunk eddig nevével az anyakönyvbe beiratkozó diákok között –, hanem hozzá hasonlóan kintlakó volt, 1651/52-ben mindketten az elsőéves logika osztályt végezték, bizonyosan innen származik későbbi jó kapcsolatuk: Gyöngyösi panegirikusz-szerű verssel – *Kesergő Nympha*, később *Palinódiára* átkeresztelt című költeményével – köszöntötte az 1681-ben nádorrá választott Esterházy Pált. Ő viszont később birtokot adományozott a költőnek – akinek ebből csak baja és anyagi vesztesége származott, hosszú perffolyamat kígyója tette tönkre amúgy is betegségtől szenvedő életét, megkeserítve utolsó éveit, miként itt olvasható beadványai-

ból, kérvényeiből, zűrzavaros, végláthatatlan és eredménytelen perének számos dokumentumából kiviláglik.

Elvesztítettük tehát a költő Gyöngyösi István biztos alapokon nyugvónak látszó, kanonizált életrajzát, s munkálataink eredményeképpen nyertünk egy jóval szegényesebb, hiányosabb biográfijú udvari embert és kitűnő szorgalmú megyei tisztviselőt, akinek igazi pályája 1663-mal indult, amikor füleki seregbíróság után Wesselényi Ferenc nádor szolgálatába lépett, s bizalmas belső embere, komornyikja lett. Komoly jogi ismereteket is magáénak vallhatott, s katolikus volta megkönnyítette helyzetét és szereplését a katolikus főúr udvarának képviselőjében.³ Azaz nem hogy nem katolizált, s nem hogy „katolizálásával megszerezte Szelepcsényi prímás kegyét”,⁴ de katolikusnak született, egy olyan korban, amikor a vallás egyben meghatározó kulturális identitás is volt.

Már Arany János felfigyelt arra, hogy költőnk „[...] általában mitológiai háttérű és indíttatású, saját korába ágyazott világi témájú” költeményeiből „hiányoznak a vallási utalások és a korra jellemző elfogultságok”; ám mégsem kedvelték *Rózsakoszorú* című munkáját, főleg Gyöngyösi protestáns olvasóinak (köztük az irodalomtörténészeknek) nem tetszett, mert hogy az egyébként sikeres, mindkét vallásfelekezettől elfogadott költő „református vallását meglett férfi korában, valamikor a Wesselényi-összeszkűvés megtorlása idején”, máig ismeretlen okok miatt s talán Andrassy-befolyásra katolikusra változtatta. Másrészt azért, mert vélekedésük szerint a vallásilag türelmes protestáns költő élete vége felé az akkor felerősödött ellenreformáció és az újra csúcsra járatott Mária-kultusz hívévé szegődött. (Gondoljunk csak iskolatársa, Esterházy Pál Mária-kép-, -szobor- és -kegyhely-gyűjteményeire vagy az I. Lipót által felfrissített *Patrona Hungariae*-mozgalomra.)

Természetesen erről szó sincs. Levelei és iratai meggyőznek bennünket, hogy neveltetésénél fogva hithű katolikusként élte meg hitelzeit, s hivatalnokként minden tőle telhetőt megtett vallása megtartásáért és terjesztéséért. Költőként azonban a klasszikus kulturális hagyománynak ebből a szempontból türelmes vonulattát követte és képviselte. Ezért a *Rózsakoszorút* legjobb alkotásai közt tartotta számon, amelyben jelentős mértékben támaszkodott

³ TUSOR Péter, *A gömöri prókátor és az ungi fiskális. Megoldott problémák Gyöngyösi István életrajzában?*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2017, 85–98.

⁴ BÁN Imre, in *A magyar irodalom története, II, A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig*, szerk. KLANICZAY Tibor, Bp., 1964, 185.

a középkori magyar katolikus egyetemesség darabjaira éppúgy, mint Balassi és követői, Rimay és Beniczky Péter vagy akár Pázmány Péter, Esterházy Pál vagy éppen Koháry István egyéni hangú vallásosságára.⁵

A magántulajdona terjesztése érdekében és a protestáns terjeszkedés ellenében megjelenített katolikussága azonban kora igényeihez és lehetőségeihez igazodik, saját esetében csakúgy, mint kortársaiéban. Kora gyermeke volt ő is, ám mint a levelekbeli jellemzése (Széchy Mária, Andrássy Miklós) mutatják, humánumban, erkölcsi kvalitásaiban az átlagon felül állt, mohóságban, a mások tulajdonára való kapásban, orozásban a többiek alatt volt.

Nagyon érdekes megfigyelni, hogy Rákóczi Ferenchez címzett levelében taktikai szempontból a vallási ellenségesség kérdésében türelemre int, mert most a haza egysége fontosabb ennél a kérdésnél, el lehet azt intézni majd később is, nyugalmasabb körülmények közepette.⁶ Telekesi István egri püspököt ugyanakkor radikálisabb fellépésre ösztökéli, sőt még a fejedelem engedékenysége elleni akcióra is biztatja.

„Mínthogy a mostani magyar hadaknak a fejei katolikusok, lehetett azt remélni, hogy jóllehet ennekelőtte majd minden magyar motusokban inkább mind a pápista religió persequáltatott, amint azt bizonyítja mind Bocskay, mind Bethlen, mind az öregbik Rákóczi György fejedelmek és nemrégén gróf Thököly Imre idejebeli háborúságokban sokképpen lett turbálása azon religiónak és annak rendén lévő egyházi szolgáltnak: mindazonáltal azon üdökre nézve csendesebb progressusa léssen mostan a hadi dolgoknak, és azok között is ki-ki békességesen maradhat meg azokban az eklézsiákban, amelyek már régen katolikus kéznél voltak mind ez ideig. Az volna ugyanis jó principiuma a dolgok szerencsés folyamának, ha holmi novítások kezdésével kiváltképpen in negotio religionis nem idegeníttetnének az elmék, hanem félretétvén minden kedvetlenséget nemzhető dolgokat, munkálkodnánk az haza javát szép egyességgel mostan, és annakutána, amikor jó véggel megcsendesednének a dolgok, várná akkor osztán annak idején és helyén ki-ki a controversiák decidálását; de most sem

⁵ JANKOVICS József. *Gyöngyösi Christianus*, in GYÖNGYÖSI István, *Rózsakoszorú*, a szöveget gondozta JANKOVICS József irányításával az ELTE Eötvös József Collegiumának régi magyar irodalmi szakszemináriuma (FISLI Éva, MIKLÓS Ágnes Kata, RUTKAY Veronika, SZAKÁCS Emese, SZLUKOVÉNYI Kata), a jegyzeteket és az utószót írta JANKOVICS József, 256–257.

⁶ Lásd a 101. számú levelet.

nyughatván némelyek elméje, máris elkezdették a catholica religiónak nemcsak titkon, hanem nyilván is persecuálását; amidőn sok oly helyekre, amelyek már régen catholicus plébánusok keze alatt voltak, más valláson lévő prédikátorokat inducálnak, és az eklézsiákat amazoktól elvevén, ezeknek adják kezekhez. Amelyben a Méltóságos Fejedelmet nem okozhatni ugyan másképpen, mert tudom, nincsenek azok az Őnagysága parancsolatjából, hanem hogy Őnagysága azokban permissiens, azt nem dicsérhetni, mert ha Őnagysága tovább is ezeket csak elnézi, nem várhatni abból semmi jót. [...] azon kérem alázatosan: minthogy itt a Felföldön most nincsen senki más, aki felkeljen, és úgy, azmint kívántatik, szólni merjen a catholica religio mellett, ne terheltessen Nagyságod felvenni az igyet, és magát interponálni a Méltóságos Fejedelem előtt, hogy ne engedjen Őnagysága szabados utat a prédikátorok reductiójára azokban a helyekben, azhonnét már antecedenter licito modo amoveáltattak, és kik már reducáltattak volna, azokat megint amoveáltatni [...] Ugyanis ha Nagyságod meg nem fordul ezekben az említett catholica religio mellett, alig fog valamely hely maradni, azhova nemsokára prédikátorok nem introducáltatnak, amelyben amit az Isten dicsőségére nézve cselekedend Nagyságod, azért azon Isten is megáldja Nagyságodat, és a catholicus státus is örökre jót fog Nagyságod felől mondani; hogy pedig én ezen írásra bátorságot merészelttem venni, azt velem is pápista valláshoz való kötelesség cselekedtetvén, reménlem, meg nem bántom azzal Nagyságodat.”⁷

Nemcsak mint valláspolitikus, hanem mint vagyonszerzési szándéka jogossága mellett argumentáló ügyvéd is természetesnek tekinti, hogy katolikus volta miatt helyzeti előnyben van. Tegyük hozzá, hogy ellenfele, a Gömör megyei alispán Jelenik András és védői hamis lapokkal játszanak. Gyöngyösi ennek megfelelően el is veszti a pert, így kárba vész az Esterházy Pál nádor jóindulatából kapott ajándékbirtokok előnye; rövid időre tudott csak birtokukban maradni, jóllehet először az ő javára ítélték. A felperesek azonban megtámadták a végzést, s addig csúrték-csavarták, akadályozták a hosszadalmas perfolymot, hogy abból Gyöngyösi csak vesztesen jöhetett ki. Nem tudott végleges birtokosukká válni. Annyi vigasszal mégis szolgálhatott a nehézkesen haladó és fáradalmas, lelket és az öregedő, beteges testet egyaránt gyötrő, időt és erőt rabló alkudozás, hogy az időközben szedett hasznokat nem kel-

⁷ 102. szám.

lett visszafizetnie, és a Kamarától lehetőséget kapott a vásárlásra fordított jelentős költség visszaszerzésére. De vagyonos, gazdag ember már soha nem vált belőle. Ha egy pillantást vetünk iratai közt azokra, amelyek arról tájékoztatnak, hogy gyermekei osztozásakor milyen ingóságokban „dúskálhattak” utódai, egészen szegényes vagyona látunk tanúbizonyságot. Ingatlan is csak egyetlen komolyabb építmény maradt utána, különösebb birtokrészek nélkül: a templommal szemközti kúria Csetneken.⁸

A nádor általi ajándékozást úgy kell elképzelni, hogy a Nyíró és a Máriássy családi örökségnek részint magszakadás, részint hűtlenség vétkében való elmarasztalás miatt eladományozhatóvá vált, több faluban elhelyezkedő birtokrészeit kaphatta, illetve vásárolhatta volna meg. Az örökösök, illetve a már eladott birtokrészek vevője tiltakoztak Gyöngyösi vásárlási joga ellen. Ez ügyben kezelt tiltakozásában Gyöngyösi „Előadja, hogy Gömör vármegye csupán színleg áll mellette, szívében nem, tekintve, hogy az egész vármegyében ő az egyetlen katolikus. Ha a Kamara nem segíti a birtokok megszerzésében, csökken megbecsültsége, és így az uralkodónak kevésbé hasznosan tudna szolgálni. [...] Ha a Kamara nem követ el mindent a katolikus hit terjesztésére, szembehelyezkedik az uralkodó és Kollonich bíboros szándékaival. Márpedig ha a protestáns földesúr helyébe katolikus kerül, az az egyik legjobb mód a vallás terjesztésére. A Máriássyak távol állnak a katolikus hittől, és a birtokok jobbágyai is mind protestánsok.” Az érintett vevő, Jelenik András jelleméről ekképp tudósít: „Utóbbi jól ismerhetik: Thökölynek kubikulárisa [komornyikja], hadi fizetőmestere, majd kamarai tanácsosa volt, nevéhez fűződik a templomi arany- és ezüstneműk elkótyavetyélése. Rozsnyó vidékén a lutheránusok legfőbb védelmezője, a rozsnyói polgároknak vallásgyakorlási lehetőséget szerzett társaival a közeli Berzétén, ahol egyébként kálvinista prédikátor működik. Megegyezést kötöttek a gömöri prédikátorral, hogy bizonyos napokon istentiszteleteket tart nekik, melyekre gyakorta és tömegesen özönlenek a rozsnyóiak. Nem csoda, hogy alig katolizál közülük valaki, és a városban a jezsuita atyák hiába fáradoznak. Elképzelni sem tudja, hogy a Kamara a más hitű Máriássy Miklósnak és Jelenik Andrásnak adja a birtokokat, s nem öneki, aki lehetősége szerint csekély ereje ellenére mindent elkövetett a katolikus hit gyarapodására. Őt fia növekszik, az első Nagyszombatban filozófiát, a másik [Kassán]

⁸ 176–177. szám.

syntaxist tanul, a többi három még ártatlan korban házában nevelkedik, magántanító oktatja őket. Ők is mindnyájan a katolikus hit előmozdítói lesznek, ha felnőnek.”⁹

Többen azt is feltételezték: olyannyira bizalmasa lett a palatinusnak, hogy annak élvezetes nyelven megírt, képgazdag, igen szellemes és komoly műveltséget tükröző, egészséges humorral átszótt levelei is az ő fogalmazványai, holott ennek semmi nyoma nincs a Wesselényi-levéltárban ma még fellelhető anyagokban. S a kötetünk illusztrációi között látható egyetlen tőle származó kéziratos versszakot is egy idegen kéz írásával készített levélfogalmazvány hátlapjára írta. Széchy Mária – az ország első asszonya a királyné után – körül is végezhetett valaminő értelmiségi jellegű munkát, miáltal neki is bizalmába került, de az úrnőnek megvolt a saját titkára és írődeákja, akivel leírathatta-megfogalmaztathatta leveleit. A nádorné egyébként szerette a maga kezével írni olvasóbarát írásképű leveleit, s mint Lippay György érsek válaszaiból kiderül, gyakran ő levelezett köszvényes kezű férje helyett.¹⁰

Gyöngyösi már Széchy Mária megszabadulásakor, 1671. december 2-án jelezte Bécsből Andrassy Miklósnak, hogy amint ő is megszabadul kötelező lakhelyétől, szeretné, ha udvarlására siethetne. De csak 1673 júniusából van bizonyítékunk arra, hogy szolgálatába is lépett: Andrassyné Kerekes Erzsébet bízta meg jogi képviselésével, igaz, a jelek arra mutatnak, hogy Gyöngyösi már korábban felvállalta a család ügyes-bajos dolgainak intézését. Később a krasznahorkai uradalom szinte minden ügyét ő vitte a családtól katonai kötelességei okán hosszabb ideig kényszerűen távol levő férj és apa helyett. Andrassy Miklóst ráadásul 1673. február 16-tól Gömör vármegye adminisztrátori, majd 1678-tól főispáni tisztsége is elvonta családjától, s ez idő alatt ugyancsak Gyöngyösinek kellett előbb otthon, a család mellett, majd pedig a főispán mellett alispánként is a legfőbb teendőket elvégeznie. Feleséget is Krasznahorkáról választott magának, Görgei Juditot, Andrassy második feleségének, Kerekes Erzsébetnek egyik „udvarhölgyét” néven feleségül. Gyöngyösi éppen a főispán halálának évében, 1686-ban lett először a megye alispánja, nyilvánvalóan Andrassy Miklós ajánlása alapján. Még a következő évre is az

⁹ 66. szám.

¹⁰ „Írom kegyelmednek, mint igaz magyar igaz magyarnak...”. Lippay György veszprémi és egri püspök, esztergomi érsek levelei magyar arisztokratákhoz, nemesekhez (1635–1665), kiad. TUSOR Péter, Bp., 2015 (Collectanea Studiorum et Textuum, classis I, vol. I).

maradt, 1687-ben pedig elvállalta a jegyzői állást is, 80 rajnai forint fizetésért. Alispáni tisztséget töltött be még 1691-től három éven át, majd 1700-tól 1702-ig, amikor is újraválasztották, s haláláig, 1704. július 24-ig tovább szolgálta megyéjét e posztton. Időközben esküdtként és főjegyzőként is munkálkodott a megyei adminisztrációban.

Jogos tehát Tusor Péter megállapítása, mely szerint Gyöngyösi volt az első honorácior, ugyan kismemesi származású, de a jobbágnál csupán hivatali munkájának köszönhetően kedvezőbb helyzetben levő értelmiségi!

Andrássy Miklós nyitott teret letelepedéséhez is; saját családi életének elkezdésére Krasznahorkaváralján biztosított zálogos házat a költő és családja számára. Beavatta Gyöngyösit vármegyéje életének szervezésébe, s az ügyvéd-költő 1681-ben követként elkísérhette megyéje vezetőjét Sopronba, az országgyűlésre is. Amikor Thököly Imre átvette az uralmat Gömör vármegye felett is, s 1678-ban kérte Krasznahorka várának átadását, Andrássy inkább súlyos váltságdíjat fizetett, csak hogy a vár megmaradjon a birtokában. Gyöngyösi ekkor is megőrizte posztját, s levélben tartott kapcsolatot távol katonáskodó főispánjával. Az új rezsimhez alkalmazkodva igyekezett képviselni a vármegye lakóinak érdekeit, de úgy, hogy kielégítse az aktuális kamarai irányításnak a hadellátás biztosítására, az adók beszedésére irányuló követeléseit is. Leveleiből kitűnik, hogy idegörlő feladat lehetett számára a kiélt, letarolt, kirabolt országrész működését biztosítani, a hadak kielégíthetetlen igényeit a civilekével összeegyeztetni, az átvonuló katonaság állandó ellátását előteremteni, a megyénként kötelező ingyenmunkára a megfelelő számú jobbágyságot, a gabona és a „hadtáp” szállítására, a vecturára pedig a kellő mennyiségű szekeret s hozzá az igavonó lovakat és főleg ökröket biztosítani, mind ekkor, mind a császári hatalom visszavétele után. Erről a fáradságos és kedve ellen való munkáról, a tehetetlenség miatt már-már a kétségbeesés határát súroló lelkiállapotáról érzékletesen tudósítanak levelei. Az egyik ellenségeskedőn fellépő hadviselő féllel szemben a másik vezetőségének megértésére számít: a kegyelmet nem ismerő ellenféllel nem viselkedhetek másként, mint megadó tűréssel. S megfordítva is.

A költő hétköznapijainak nagy része e „logisztikai” feladat végrehajtásával telt el, levelei is alapvetően ennek teljesítéséről és a teljesítés lehetetlenségéről szólnak. Arról tanúskodnak, hogy Gyöngyösi szem előtt tartotta a szegénység érdekeit, és ezt leve-

leiben ki is nyilvánította. A vármegye érdeke is ezt kívánta tőle: csak a szegénységet, a jobbagyságot lehetett ugyanis mozgósítani mindeme követelések teljesítése érdekében, s az amúgy is túlterhelt, megnyomorított jobbagyok még kevesebb energiát fordíthattak a helyi körülmények és viszonyok fenntartására vagy jobbítására. Egyaránt törekedett a kuruc és a labanc igények visszaszorítására. És ahogy ő mindezt megjelenítette, az Gyöngyösi István alapvető humanizmusáról tanúskodik. Magánéletéről, irodalmi törekvéseiről ez idő tájt szinte semmi információt nem nyerünk. Műveltségi elemek alig-alig bukkannak fel missziliseiben.

Felsőfokú iskoláiban minden bizonnyal alaposan megtanulta, amit a „szép levél”-ről az antikvitástól (Cicero, Seneca, Plinius, Ovidius, Arisztotelész, Quintilianus, Petrarca) Lipsiusig tudni kell, retorikából a katolikus rétorok szerkezeti előírásait, stilisztikai modelleket. Ehhez könnyen hozzásegíthette Cypriano Soarez retorikája is. S nagyszombati deák lévén, minden bizonnyal Pázmány levélíró technikáját is megcsodálhatta. S talán még nyelvének pazarságát is. Megtaláljuk misszilisei közt a levél műfaj három válfajának – bemutató (demonstrativum: hivatalos, ajánló, hálaadó), ítélő (judiciale: panaszló, mentegetőző, vádló, védő), megfontolandó (deliberativum: kérő, rábeszélő, lebeszélő) – példáit.

Jól, arányosan megszerkesztett misszilisei és egyéb iratai nem a „szép”, hanem a „hasznos” kategóriába tartoznak: kérvények, beadványok, elismervények, nyugták, tulajdonjogi iratok, alispánságából fakadó utasítások. Rendkívül fontos és gazdag képet nyújt bennük ezen időszak felvidéki, Csetnek és Krasznahorka környéki gazdasági helyzetéről, mezőgazdasági termeléséről. A hétköznapi életformáról, az időjárás okozta embertelen viszonyokról, a lehetetlen közlekedésről. A gyakran változó kuruc–labanc uralmi helyzet okozta létbizonytalanságról, mindkét fél örökös pusztításairól.

Teszi mindezt az adminisztrációs és logisztikai feladatokhoz illő és alkalmas nyelven, stílusban és szerkezetben a gyakorlati ügyek intézését, peres ügyek jogbiztosítását megcélzó irataiban. Alkalmazkodva a címzett társadalmi státuszához, a hozzá fűződő viszonyához, a feladat ésszerű megoldásának logikájához. Levelei közérthetőségét, „illő világosságát”¹¹ természetesen erőteljesen befolyásolta, hogy a vagy hivatalos, ügyintéző, vagy jogi problémákra vonatkozó szövegek egyértelműségének biztosítása

¹¹ GÁBOR Csilla, *Religió és retorika. Tanulmányok a középkori, reneszánsz, barokk irodalomról*, Kolozsvár, 2002, 133 (Ariadné Könyvek).

érdekében gyakran kellett a latin nyelv és terminológia segédeszközéhez nyúlnia, s ez – főként a mai olvasó számára – nehézkessé teszi levélstílusát, jelentősen csökkenti írásainak élvezeti értékét és esztétikai hatását. Ez a kor és Gyöngyösi működési terepei, viszonyai következménye és követelménye volt – érthetően kevéssé adott lehetőséget stilisztikai bravúrokra. A szépíró, a költő szövegalkító képessége csak ritkán mutatkozik meg; leginkább a levelek jól tagolt szerkezetében, az üzenet logikus kifejtésében, a hétköznapitól eltérő némely szintagmában, mondatban, egyéni vagy regionális szóhasználatban, a textust élénkítő szólásban, közmondásban érhető tetten.

Többször is él az irónia-önironia eszközeivel: amikor betegségére hivatkozva nem akar más vidékre utazni, „[.] jobb alkalmatosságom lévén Szombatban [Nagyszombatban] az nyögésre”.¹² S ugyanez villan fel a Kamarának írt levélben, annak magyar nyelvűsége miatt ekként kérvén elnézést: „Hogy a tekintetes nemes Camarán folyó dolgoknak rendi ellen magyar stylussal írom levelemet, a gyenge deákság cselekedtetvén velem, kérek azaránt alázatosan bocsánatot.”¹³ Az alkalmazza ezt a gúnyt – a latin nyelv csekély ismeretét – a Kamarával szemben, akit „magyar Ovidius”-ként emlegetett az utókor, ragyogó fordításai és fantázia-dús elbeszélőkedve miatt.

„Az ispánnyal parancsolja ugyan Kegyelmed ezen dolgot conferálnom, de ő annyit ért ehhez, mint bagoly az Ave Máriához”¹⁴ – hárítja el szellemes szólásmondással Andrássy Miklós egy kérését a költő. Máskor talán egy korabeli közmondással üzen az érintetteknek: „Szükség azért úgy vigyáztatni Kegyelmednek ottan is, hogy az farkában ne törjük a kost.”¹⁵ „[.] az elmúlt esztendőkbéli sok rövidséges szenvedésim után (azmikor kakas nélkül is kotlonak vala az jércék).”¹⁶ Feltűnő, de bizonyára nem véletlen, hogy mindháromszor állatszereplőket alkalmaz.

Levelei és a rá vonatkozó iratok nemegyszer tanúskodnak, ismeretlen adalékokat szolgáltatva, életéről, egyéniségéről, jelleméről, munkához való viszonyáról.

¹² 14. szám.

¹³ 78. szám.

¹⁴ 18. szám.

¹⁵ 12. szám. A Badics által kiadott szövegben ugyan a *kos* szó szerepel, de a szólás *Farkában töri a kést* ('a végén ront el valamit') alakban ismert (*Válogatott magyar közmondások*, szerk. ERDÉLYI János, Pest, Heckenast, 1862).

¹⁶ 5. szám.

A mecénás költőtársnak, Koháry Istvánnak, aki *Rózsakoszorú* című művének kiadását támogatta, végre saját verseiről szól, igaz, leginkább azt jelezvén, hogy mennyire kevés ideje jut az efféle alkotómunkára, és szégyenli, hogy mindig csak ígéretet, de egyszer valóban fog velük jelentkezni.¹⁷ Máskor arról panaszkodik, hogy a nyakába akasztott perek és adminisztratív elfoglaltságai miatt saját ügyeit sem intézheti. Irataiból a főnemes és főispán patrónusa mellett és helyett munkát vállaló megbízható, lelkiismeretes, lojális és szorgalmas hivatalnok-szolga önképe rajzolódik ki. Minden esetben, minden megbízatáskor igyekezett megbízója érdekét szem előtt tartva eljárni, azt tisztességesen képviselni, mintegy magára véve az eljárás minden „nyűgét s nyilait”. „Mindazonáltal amennyire lehetséges, úgy igyekezem szorgalmatoskodnom azon akadályok között is, hogy eleget tehessek böcsületemben járó kötelességem hivataljának.”¹⁸

A címzettek hátlája nem is maradt el – kivéve Andrássy Miklós fiát, Pétert, aki ugyancsak főispánja lett, de Gyöngyösi szerint méltatlanul járt el vele szemben, amikor időnap előtt kiebrudalta őt krasznahorkaváraljai zálogos lakásából, s Csetnekre kellett költöznie még el sem készült kúriájába. (Amelynek maradványa még ma is ott áll Csetneken, a középkori, hol katolikus, hol meg evangélikus főtemplommal szemben.)

Jelleméről tanúskodik Széchy Mária 1669-es elismervénye is: „Hozzáadván mindazonáltal ezekhez azt is, hogy azminémő Babaluska névő falucskánkot ugyanezen Nemes Gömör Vármegyében említett Gyöngyösi István Uramnak ennekelőtte azonrúl akkor adott Levelünk szerint négyszáz Tallérokban inscribáltunk volt, viselvén azt előttünk, hogy sok esztendőök alatt sok dolgainkban contestált hűségesen szolgálatjáért, és a mi szolgálatunk mellett maga javaiban szenvedett nem kevés kárvallásaira nézve is többre érdemes annál, hogy azaránt is valami contentumot láttassunk ökegyelmének adni, az megnevezett 400 Tallérokhoz még kétszáz Tallérokat adscribálunk azon Babaluska névő Falucskára ökegyelmének.”¹⁹

Ugyanezen év decemberében sok érdekes és Gyöngyösi hű szolgálatát igazoló, eddig ismeretlen adalékot közöl Széchy Mária a költő életéről: „Mi, gróf Rima-Szécsi Széchy Anna Mária,

¹⁷ 16. szám.

¹⁸ 35. szám.

¹⁹ 107. szám.

néhai boldog emlékezetű gróf Hadadi Wesselényi Ferenc úr, Magyarország palatinusa meghagyott özvegye, magunkra vállalván minden atyánkfiainak, successorinknak és legatariusinknak terhökre, valljuk ez levelünk által, és tudtára adjuk, akiknek illik, hogy mivel nemzeti Gyöngyösi István uram megírt üdvözült édes uramat ökegyelme életében egynehány esztendeig híven és szorgalmasan szolgálta; ökegyelmének halála után, megírt szerelmes urunknak, jóllehet sokféle való hivatala volt a szolgálatra, mindazonáltal félretévén az olyatén alkalmatosságokat, minket el nem hagyott, hanem elsőben udvarunkban continuálván az komorniki tisztet és azután balogi kapitánnyá lévén, esztendeig szolgált azon hivatalában is, ki minthogy más rendbeli hasznos alkalmatosságokat elmúlatta, és az idő alatt, amíg szolgálatunkban volt, holmi szerencsétlen casusi miatt nem kicsiny károkat is vallott; mi is mindezeket megtekintvén, ígértünk kegyelmesen esztendei conventióján kívül is gratiánkat, kihez képest adtunk és per manus assignáltunk ökegyelmének Gömör vármegyében derencsényi jószágunkból Babaluska nevű falunkat egészen hozzá tartozandó és bármi néven nevezendő pertinentiáival, obventióival és hasznaival négyszáz tallérokban[...]²⁰

1684. augusztus 26-án pedig Andrassy Miklós ajándékoz érdemeiért birtokrészeket Gyöngyösinek és feleségének: „[...] vallom és adom tudásokra ezen levelemnek rendiben mindeneknek, azoknak illik, miképpen méltó tekintetben vévén mind Nemzeti, vitézlő *Gyöngyössy István* Uramnak az én dolgaimba egyébkor is ugyan, de kiváltképpen a már egynéhány esztendőktől fogva ezen a földön lévő háborúságos és veszedelmes üdőben, maga dolgainak sok és káros hátramaradásával, sőt nem csak egyszer élete periclitáltatásával is hűségese, hasznos és néha veszedelmet is eltávoztatott szolgálatainak érdemeit, mind pedig az ökegyelme kedves házastársának, Görgy Judit asszonynak, elsőben jó emlékezetű néhai édes feleségem, Zichy Klára mellett, azután Annika leányom, végre mostani házastársom, Kerekes Erzsébet körül is számos esztendőket által dicséretes magaviselését, fáradságos forgolódását és hű szolgálatait, hogy azokért én is hálaadó voltomat contestálnám ökegyelmekhez, ezen nemes Gömör vármegyében *Csetnek* városában, nemzeti Záborszky László Uram és Nebesz Pál házai között lévő házamat [...] megírt Gyöngyössy István Uramnak, feleségének, Gersei

²⁰ 108. szám.

Judith asszonynak és az őkegyelmek gyermekinek, successorinak, legatariusinak és cessionariusinak, minden hozzá tartozó földeivel, réteivel, kerteivel, mezeivel, tilalmas és szabad erdeivel, halászárvizeivel, szabad korcsmájával és akármi névvel nevezett és nevezhető appertinentiáival, hasznaival, praerogatíváival és szabadságival [...] Krasznahorka váralján pedig azt a pusztát és akkor éppen ruinában lévő házamat [...] néhai Tekintetes Nagyságos késmárki Thököly Sigmond Uramnak, azon asszony édesatyjának az eperjesi háznak árában azoknak vásárlásakor erős kötés alatt maradtam adósa, megfizetésétől kénszerítettvén és arra magam facultásából elégtelen lévén, másoktól is pedig a háborúságos üdőre nézve sem zálogomra, sem másképpen annyi költségnek hirtelen szerét nem tehetvén, hanem nevezett Gyöngyössy István Uram maga notabilis kárával is akarván azéránt nekem kedveskedni, Babaluska nevű falujának eladásával s onnét comparált pénzével succurált őkegyelme azon szükségemnek, aminthogy vettem fel arra őkegyelmétől jó és elkelő pénzül ezer magyar forintokat, és hogy azoknak rehabilitójáról őkegyelmének és praescriptusinak nagyobb securitása lenne, az csetneki districtusban *Henckova, Berdárka, Markuska és Rokfalva* nevű falukban levő portiómat mindennemű appertinentiáival, proventusival, utilitásival és éppen azzal a jussal, mellyel én bírtam – bocsátottam őkegyelmeknek azon summa pénzben. Másodszer: ugyanazon háborúságos és szűk időktől okoztatott nagyobb fogyatkozásomban, midőn ennekelőtte bizonyos üdővel két fiamnak, Pálnak és Miklósnak az eperjesi scholában tanulásakor asztalok tartásáért vele ineált conventióm szerint nem lehetett volna másképpen contentálnom, kéntelenítetttem újonnan azon Gyöngyössy István uramhoz recurrálni, és arra in currenti moneta ötven forintot, in specie pedig tíz körmöci aranyokat és öt gréci tallérokat felvennem, és azután megint ennekelőtte circiter esztendővel kiváltképpen nagy és szoros szükségemben succurált őkegyelme magamnak in specie húsz körmöci új aranyokkal, az fiamnak pedig, Péternek, hasonlóképpen kettővel, amelyek neki is jövendőbeli megfizetéséről akarván őkegyelmét, feleségét és praescriptusait securussá tennem, adtam ugyanakkor és bocsátottam az őkegyelme keze és birtoka alá ugyan *Krasznahorka váralján* három colonialis pusztát házhelyemet, azmelyeknek egyikét Hegedüs István, másikat Hámoros, harmadikát Hacski pusztáinak nevezik” – s ezenfelül még *Hosszúréten* egy darab

rétet, s Zemplén vármegyében Monokon két szőlőt, a Garai és Pille nevűeket.²¹

Az idézet több szempontból is rendkívül fontos adalékokkal szolgál Gyöngyösi anyagi helyzetére nézve. Nemcsak nagylelkűségéről tanúskodik, hogy lemond Babaluska nevű faluja tulajdonlásáról, s eladja azt, hogy jóakaróján, Andrassy Miklóson segítsen, hanem azt is sejteti, hogy ebben a készpénzszegényes időben Gyöngyösinek volt még tartaléka, amellyel segíteni tudott. Ugyanakkor arra is rávilágít, milyen előrelátó módon gyarapította zálogbirtokait Csetnek és Krasznahorka körül. Ugyanakkor arról is értesülünk, hogy mind Wesselényi Ferenc s halála után felesége, mind Andrassy Miklós érdekében kifejtett munkásságáért súlyos anyagi kárt, illetve életveszélyt is vállalt. S erkölcsileg magasra értékeli, hogy a szükségben, saját elemi érdekei ellenében is, hű maradt hozzájuk és családjukhoz. Amiért Széchy Mária s a gömöri főispán egyaránt nagy köszönetet mondott, s a hála mellé némi anyagi ellenszolgáltatást is biztosított. Ha e dokumentumok is eltűntek volna a többivel együtt, alig tudhatnánk valamit a magánéleti és anyagi gondokkal küszködő Gyöngyösi István hétköznapi alakjáról, emberi nagyságáról, érzelemgazdagságáról – amelyről egész költészete tanúskodik.

Andrassy Péterrel már kevésbé volt szívélyes a kapcsolata, mint atyjával. A krasznahorkaváraljai házat a költő az atyától, Miklóstól kapta jelzálogba. Gyöngyösi István öntudatát sértette, hogy a zálogidő lejártával Andrassy az illendőnél erélyesebben sürgette a ház elhagyását. Ezt őszintén szóvá is tette főispánjának 1696. december 6-án kelt levelében: „E héten mind változó egészséggel lévén, amiatt nem udvarolhattam Nagyságodnak is, és ebben az is akadályoztatott, hogy amint általláthatom, vagyon valamely kedvetlensége ellenem; *én pedig, ahol nem kellek, nem szoktam oda magamot szemtelenkedve obtrudálnom*, másképpen, amint annakelőtte, úgy most is szívem szerint kívánok eleget tennem kötelességemnek. Nem kétlem, az vagyon kedvetlenségére, hogy amely házat és pusztákat itt Váralján bírok, azokat kívánsága szerint nem resignálhatom oly hirtelen Nagyságodnak, de ha jól meggondolja Nagyságod, minemű károssal lenne az nekem, ha azaránt az Nagyságod akaratjához accomodálnám magamot: maga is által fogja látni, hogy azért méltó neheztelese nem lehet, annyival is inkább, hogy jóllehet az Nagyságod édesatyja contractuális

²¹ 115. szám.

levele szerint nem tartoznám azon levélben feltett, kezemnél lévő jókat per partes remittálnom; mindazonáltal, kívánván Nagyságodnak azzal is complaceálnom, a feljebb említett házat és pusztákat, *azokkal egyszersmind s egy summában aquirált, hosszúréti határban lévő réttel együtt jó cautióval, hogy tudniillik in reliquo az nevezett úr levele in suo vigore maradjon*, magányosan is a jövő aratás után kész vagyok resignálnom Nagyságodnak. Csak azonban az *azokon lévő pénzt*, azon levél szerint, s úgy *az épületeknek az árát* és az auctionális 300 forintoknak is Nagyságodra esendő részét ne neheztelje praevia a jövő Szent György-nap tájban nékem letenni Nagyságod. *Hogy úgy azáltal provideálhassak én is tempestive valamely residentiáckárúl magamnak*. Ha pedig azoknak defalcatiójára *most, amíg itten vagyon*, anticipate száz tallér érő pénzt akarna Nagyságod adni, a residuitását annál könnyebben exolválhatná jövőendőben Nagyságod is, és azon száz tallérral nékem is bizonyos szükségemben succurrálna Nagyságod.”²²

Többször tudósít betegségéről (vesekő?), amely miatt oly sokat szenvedett már a hetvenes évek elejétől, de még ezzel sem törődött, ha kötelessége elszólította betegágyától. Csetnekről írja Koháry Istvánnak 1699. június 6-án: „Jóllehet most is igen gyenge egészséggel vagyok, és az én régi kínos nyavalyám semmiből nem recrudescál inkább mint a commotióbul, Jolsvának pedig igen köves és másképpen is alkalmatlan útja lévén, nem kevés rázódással lehet azon általmennem, mindazonáltal feltettem magamba, hogy valamint valahogy lehet, a Nagyságod szolgálatja kedvéért általvonassam még ma azokon magamot, akármely nehezen vihessem is azt végben, minthogy régtől fogvást kívánok Nagyságodnak udvarolnom, és ha annak alkalmatosságát most elmúlatom, nem tudom, lehet-e ahhoz ezután valaha szerencsém, az én életem hátralévő napjai már igen kevesek lévén: de minthogy kínos nyavalyám miatt igen óva és csak rákháton kellek járnom, csak estvefelé lehet Jolsvára érkeznem, ámbár innét hamarébb indulnék is meg, nem lehet pedig az elébb, hanem déllyesti egy óra tájban. A Méltóságos Herceg is megállott vala pusztá házám előtt Jolsvárúl visszamentében, és sokáig beszélvén velem, parancsolt Öhercegsége is némely dolgokrúl, hogy Nagyságodhoz menvén szóljak Nagyságoddal felülök, arra pedig érdemem felett ugyan kért is.”²³

²² 85. szám.

²³ 93. szám.

S végül, keretbe zárva történetünket, idézzük a kötet és Gyöngyösi István levélírói-írásahasználati tevékenységének csúcspontját, a kicsi és jelentéktelen, de Murány védelme miatt mégis fontos Balog várába száműzött kapitány sodró lendületű, remek stílusú levelét, amelyet úrnője kiengesztelésére írt, amikor az asszony a felette minden szempontból eluralkodó legkedveltebb bizalmasa, Lessenyei Nagy Ferenc féltékenysége miatt oda száműzte a költőt.

„Keservesen jutnak eszemben azok, azmelyekkel engemet eleitűl fogvást az udvar érdemetlenül rongált. Bokros szerencsétlenségim nem elégedének meg azzal, hogy az elmúlt esztendőkbéli sok rövidsleges szenvedésim után (azmikor kakas nélkül is kotlonak vala az jércék), végre bizony merő gyermeki temondákból származott s ok nélkül okozott gyanós gondolkodásokra s azokból valamely subtilizáló elmének helytelenül inferált consequentiáira nézve az én Kegyelmes Asszonyom önagysága kegyelmességéből proscribáltattam; hanem azmikor már az Udvarnak habjaiból kikelvén, azoknak hányatási után valami keves megpihenést (noha csak inter spem et metum) mostani Remeteségemben reméllenék: akkor sem enged az udvari tündérség nyugovást, hanem minthogy kifogyott volt immár talám más mesterségéből, a szolgálómról vésszen okot ok nélkül, s azt nem tudom, micsoda deli Dianának, szép Helenának s kacér Venusnak hirdetvén, olajt tölt a tűzre, s újabb neheztelést támaszt ellenem. Átkozott hírharangok!, vagyon-é még valami hátra, azmellyel az én Kegyelmes Asszonyom önagysága elméjét ellenem zavarjátok? Azki a szolgálómon erre okot talált, talál az a napnak macula nélkül való tiszta fényében is homált!

Ilyen igazságból állottak mindazok is, azkikkel eleitűl fogvást vádoltatott az én ártatlanságom.

Ha olyan volna azon szolgáló, azmineműnek Nagyságod előtt hirdetik – minthogy én már éppen szerzetes zabola alá fogtam életemet: keresztvetés nélkül csak reá sem mernék nézni, félvén az tentatiótúl; de minthogy szintén oly együgyű, mint magam, botránkozás nélkül reméltem szolgálatját. Vagyon ugyan, megvallom, egy kis specialitás rajta, mert szintén olyan félsoldarú, mint Hannula uram néhai Diligója, de azzal nem csinál az én állhatatos szívemben botránkozást. Az jószág conscriptióján itten lévő Nagyságod szolgálói oculálhatták, s valóságos relatiót tehetnek Nagyságodnak felőle. Elszökése felől ne gondolkodják Dósané asszonyom; a Nagyságod parancsolatja szerint leszen oly vigyázás reá, hogy nem távozik messze a vártúl, noha másképpen sem szökevény.

Sok az én keresztem, Kegyelmes Asszonyom, de azmely Isten ezeket titkos ítéleti szerént reám ereszti, bízom, hogy azon Isten üdövel elveszi vállaimról, s ha fényes napot nem is, nekem is virraszt valami homályos hajnalt valamikor!

Azonban engesztelje az Szentlélek az Nagyságod ellenem megkeményedett szívét, mostani neheztelését fordítsa kegyelemre, s ösmertesse meg azt Nagyságoddal, hogy az ő szegénylegénysége szerént bizony tekéletes szolgája Nagyságodnak.²⁴

Jankovics József

²⁴ 5. szám.